

Сидоренко С.В. Розвиток народної та монастирської медицини Київської Русі // Філософсько-гуманітарні читання: Збірка наукових праць за результатами Міжнародної науково-практичної конференції «Духовність та милосердя в сучасній медичній практиці» з нагоди 140-річчя від дні народження В.Ф.Войно-Ясенецького (Святого Луки, Архієпископа Кримського). - Дніпро: ДЗ «ДМА», 2017. – С.249-253.

УДК 61:94(477) "08/12"

Світлана Сидоренко

РОЗВИТОК НАРОДНОЇ ТА МОНАСТИРСЬКОЇ МЕДИЦИНИ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

В статті досліджується історія медицини періоду Київської Русі, зокрема, розвиток народної та монастирської медицини. Аналізується лікарська етика монастирських лікарів.

Ключові слова: медицина, язичництво, народна медицина, монастирська медицина.

В статье исследуется история медицины периода Киевской Руси, в частности, развитие народной и монастырской медицины. Анализируется лекарская этика монастырских врачей.

Ключевые слова: медицина, язычество, народная медицина, монастырская медицина.

The paper studies history of medicine of Kyivan Rus, particular, development of traditional medicine and medicine of monasteries. The ethics of the doctor is analyzed.

Keywords: medicine, paganism, traditional medicine, medicine of monasteries.

Актуальність теми пояснюється тим, що, по-перше, дослідження історії медицини періоду Київської Русі становить вдячний матеріал для проведення порівняльних досліджень, виявлення генетичних і етнокультурних зв'язків між народами; по-друге, збагачує досвід лікарів, фармацевтів, оскільки у середні віки активно застосовували хірургічні методи, акушерство, знання з фітотерапії, «домашньої фізіотерапії», психотерапії; по-третє, досліджується лікарська етика поваги, гуманізму перших монастирських лікарів – лечцов.

Держава Київська Русь створювалася як язичницька, тому язичницька культура предків розвивалася та зберігалася тривалий час. *Язичництво* мало власну міфологію, пантеон головних божеств та жерців; протягом століть вона протистояла грецькому християнству. *Язичництво* – це величезний комплекс первісних вірувань, поглядів і обрядів, витворених протягом багатьох століть. Його специфікою, як зазначав академік Б.Рибаків, є своєрідний характер еволюції: нове не витісняє старого, а нашаровується на нього, додається до старого.

На думку Войтовича В.М., язичником є людина, у якій існує дух предків. Він був споріднений із природою, духами, їхніми віруваннями, обрядами й традиціями [1, с.612].

Важливою частиною язичництва було знахарство, яке вважається *народною медициною*. Волхвами, чародіями, коренітцями, баяльниками, зеленітцями, ведунами, віщунами, чудесниками, наузниками, шептунами називали - народних лікарів-чоловіків. В протипагу їм існували жінки-лікарі: волхва, чарівниці, обавниці, зеленіщиці, кореніщиці та ін. [1, с.93-94].

Стоначальники – старші волхви мали вражаючі знання з будівництва, медицини, географії, астрології. Їх знання були представлені у книгах «Звездочот», «Колядник», «Волховник», «Травник» та ін. Поступово волхви розчинилися у народі, ставши знахарями, ворожбитами, чаклунами і зберегли знання і досвід попередніх поколінь.

Ще з часів язичництва *народна медицина* на Русі об'єднувала і реальне знання лікувальних сил природи, і віру у її чудодійні сили. Так, великою популярністю користувалися народні ліки, виготовлені із полину, кропиви, подорожника, «злоненависника» (бодяги), квітів липи, листя берези, кори ясеню, ягід яливицю тощо. Серед ліків тваринного походження особливе місце займали мед, сира печінка тріски, кобиляче молоко, панти оленів. Була відома і чудова лікувальна дія мінеральних засобів. Так, на Русі добували пірофіліт (із нього робили присипку у вигляді «тальку»). Для лікування лихоманки використовували лазурит. Алмаз – засіб для змазування гнійних ран, лікування ясен. Із агата чи «ахатіса» виготовляли судини для перевезення та зберігання ліків, мазі від ран різного походження. Особливо цінували слов'яни заспокійливі речовини - «любку», «зілля миле», «дар неба» тощо. Популярним був мускатний горіх, що привозили із Індії [3, с.4].

Вода, за природними віруваннями слов'ян, найвеличніший дар неба Матері-Землі, бо вона оживлює її та робить плодючою. Вода також виступає як спосіб магічного очищення. Води поділялися на чоловічі та жіночі. *Чоловічі* – це дощові й снігові, «небесні» води, а *жіночі* – «земні», води криниць, колодязів, джерел. Саме небесні води здатні запліднити землю, поєднавшись із земними водами. Як і вогонь, вода нетерпима до всякої нечистої сили: вогонь спалює, а вода змиває і топить напасті злих духів. Вода у предків була святою, вона обожнювалася. У народі кажуть: «Будь багатий, як земля, а здоровий, як вода!». Особливу зцілювальну силу у слов'ян мали *орданська, стрітенська, благовіщенська, купальська та непочата вода*.

Благовіщенська вода боролася проти лихих сил, лихоманки та покращувала здоров'я людини.

Вода «Єлена» називалася так за ім'ям своєї винахідниці. Її також треба було зачерпувати якомога раніше зранку. Вона допомагала від «пристріту» - хвороби, що проявлялася такими ознаками: позіханням, нудотою, тремтінням і, нарешті, лихоманкою, «од підвію вихра» (хвороба ця походить, за повір'ям, від

того, що людину підвіє вітер, а особливо вихор), «від курочки» (курячої сліпоти) та ін.

Дощова вода лікувала головний біль, хвороби очей. Слов'яни вірили, якщо вмитися навесні під час першої грози, то людина ніколи не хворітиме.

Купальська вода. Вода на Купала особливо була цілющою. Так, хворий на шкірні хвороби в цей день до сходу сонця повинен був скупатися в річці. Разом із цим слов'яни мали звичай вмиватися водою з чотирьох криниць. Був також звичай лікування хворої дитини водою, настояною на «іванівських травах». Таку «іванівську воду» «черпали», розстеливши в полі (найчастіше в житі) полотно, а коли воно намокало, видушували з нього вологу.

Орданська вода (богоявленська, йорданська) – лікувала від недуг, надавала сили і здоров'я.

Правдива вода – покращувала зір та повертала молодість. Вода також буває *жива й мертва, цілюща й безсила* – додає сил або, навпаки, відбирає їх. Мертва вода зцілює тіло, залишаючи його мертвим, допоки жива вода не поверне йому життя [1, с.83-85]. У чарівних казках живу і мертву воду приносять Град, Грім і Вихор або птаці, що втілюють ці стихії, - Орел, Сокіл, Ворон.

З давніх часів лазня залишалася сакральним місцем, де правили чотири стихії: вода, вогонь, земля, повітря. У літописі «Повість минулих літ» згадуються подорож святого апостола Андрія через гирло Дніпровське, до Новгороду, а потім до Риму: «Дивне бачив я в слов'янській землі, йдучи сюди. Бачив я лазні дерев'яні, нагріють їх до рум'яного жару, роздягнуться, і будуть голі, і обіллються квасом чинбарним і, візьмуть молоду лозу, і б'ють себе, і до того себе доб'ють, що ледве живі вилазять, а тоді оббілюються студеною водою і так оживають. І те роблять всякого дня, ніхто їх не мучить, а мучать самі себе, бо то вони творять омовіння собі, а не муку. Ті ж, хто слухав Андрія, дивувалися» [7, с. 9-10].

Одна з найбільш складних наукових проблем вивчення медицини Київської Русі – час виникнення і характер діяльності перших монастирських лікарень. Києво-Печерський монастир, заснований у XI столітті, вже з перших років свого існування став не тільки одним із центрів православ'я, але й осередком української культури - літописання, мистецтв, архітектури. За свідоцтвом «Києво-Печерського патерика» - літературного пам'ятника XVII ст. – у монастирі успішно розвивалася також й медицина. Власне, і народженням своїм Києво-Печерський монастир зобов'язаний лікарському мистецтву його засновника, Антонія Преподобного. Князь київський Ізяслав подарував обителі гору над печерами, «ігумен же та браття заклали церков велику та монастир...З цих пір став називатися Печерський монастир» - говорить літопис. За словами Н.Полонської-Василенко, цей монастир став зразком для інших монастирів і мав великий моральний вплив на князів і все суспільство [8, с. 236].

У літературі докладно досліджується складне питання про методи лікування, які застосовувались Антонієм, Агапітом та іншими монастирськими лікарями. Із глибини віків дійшли до нас імена перших цілителів – Петра Сиріяніна, Деміана, який творив молитви над хворими, Аліпія. За свідоцтвами «Патерика» вже у XI ст. у монастирі була лікарня, в яку приводили та приносили різних хворих - хірургічних, терапевтичних, хворих з психічними та нервовими розладами. Ще за Феодосія – ігумена Києво-Печерського монастиря (1062-1074) був заведений наступний порядок: усіх хворих, що приходили до монастиря, спочатку оглядав настоятель, який потім направляв їх до одного з монахів - «лечцов», в залежності від характеру хвороби. Аліпій лікував переважно шкірні хвороби, Деміан лікував тільки дітей, Григорій – психічно хворих.

Особливо важливо дослідити життя та лікувальну діяльність монаха Агапіта, який був дуже популярний серед жителів давнього Києва, і котрого вважають засновником першої терапевтичної школи. На жаль, збереглося небагато свідоцтв про цього діяча XI століття богоугодні справи якого

зафіксовані у «Києво-Печерському патерику». Агапіт був з Києва, прийшов до монастиря ще за часів Антонія. На жаль, час його приходу не зафіксований, невідома і дата його народження, свідоцтво про минуле життя. Із «Патерики» ми дізнаємося, що Агапіт був одним із перших печерських монахів, які отримали постриг від першого печерського ігумена Антонія. Тоді ж він і отримав і нове ім'я – Агапіт – від грецького «агапе» - «божа любов». Цією любов'ю зігріті лікувальні можливості. Молитвою та травами він лікував хворих, наслідуючи Антонія. Можна припустити, що святий Антоній отримав медичні знання на Святом Афоні, у Греції. Відомо, що Агапіт читав праці Гіппократа та Галена в оригіналі, грецькою мовою.

Сердечна, відкрита любов Агапіта до хворих, щирість та безкорисливість (грошей за лікування він не брав ніколи) принесли йому вдячність та повагу. Коли у Чернігові захворів Володимир Мономах, та лікування викликаного з Києва медика не дало результатів, князь покликав Агапіта. Він передав слугі князя «зілля від своєї їжі», оскільки сам не міг покинути територію монастиря. Володимир Мономах видужав і вирішив подякувати монаху, але останній відмовився від подарунків [5]. Помер Агапіт восени 1095 року. Його поховали у печерах Києво-Печерської лаври. Лікувальна діяльність Агапіта знайшла відображення у гравюрах XVII-XVIII ст. Один із перших іконографічних портретів Агапіта зробив гравер Києво-Печерської лаври Ілля. Збереглося його зображення у монументальних розписах лаврських храмів. На думку Т.С.Сорокіної «Києво-Печерський патерик» містить перші конкретні свідоцтва про лікарську етику на Русі XI-XII століть: «лечець» повинен бути зразком людинолюбства та заради хворого виконувати всі чорні роботи, бути терплячим, сердечним, робити все, що у його силах і не турбуватися про особисте збагачення.

Отже, можна зробити висновок, що народна медицина – це система, в якій зібрані емпіричні знання, лікувальна магія, народна традиція, а згодом – елементи професійної медицини, явища широкого міжнародного

побутування і досвід місцевих спостережень. Разом з християнством, що прийшло до Київської Русі із Візантії, ми успадкували милосердя, співчуття, служіння ближньому. Із Візантії дійшли до нас погляди на лікувальну справу, зокрема, як на предмет найближчого бачення та піклування церкви. Носіями цих ідей вважалися монастирі, які були культурними центрами Давньої Русі, осередком знань, в тому числі й медичних.

Література

1. Войтович В.М. Войтович. – К.: Либідь, 2015 – 664с.
2. Горелова Л. Лекарства Древней Руси // Ліки і здоров'я. – 1995. - №22. – С.4.
3. Горелова Л. Монастирська медицина Русі // Агапіт. – 1996. - №4. – С. 15-18.
4. Жуковская Л.П., Костюхина Л.М., Шульгина Э.В. Подстрочный перевод названий глав и пагинация Изборника Святослава// Изборник Святослава 1073 года. Научный аппарат максимильного издания. - М., 1983 – 79 с.
5. Киево-Печерский патерик// Електронний ресурс. - Режим доступу: https://azbyka.ru/otechnik/Zhitija_svjatykh/kievo-pecherskiy_paterik/
6. Муравьева Т. М. Сто великих мифов и легенд /Муравьева Т.М. – М, 2009.- С. 432-434.
7. Повість минулих літ. Літопис Переказ В.Близниця. – К., 1989. – 220с.
8. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т./ Полонська-Василенко Н. – Т.1 – К.: Либідь, 1992. – 640с.